

הרב יהודה הלוי עמיהי

השש ערלה בכרמי זיתים מעבר הירדן

שאלה

האם אפשר לרכוש זיתים שגדלו בירדן אף על פי שיש שם חשש ערלה בעצים צעירים? הפרטים שנמסרו הם: הזן שמעוניינים לקנות הוא נאבלי, והגידול בירדן הוא בחוות (יש כ-5 חוות). כיום, בגלל בעיות מים כמעט ואין נטיעות חדשות, אלא משתמשים בחוות הישנות. כמו כן המפעל איננו יודע מאיזה שדה נלקחו הזיתים, אך הוא יכול לדעת את מיקום החווה בכללותה, שהיא מזרחית לרבת עמון.¹ נשאלת השאלה אם יש צורך לפקח על המטעים בירדן שאין בהם ערלה, או שמא מותר לקנות זיתים מנכרי אף שייתכן שיש במטעו עצים שהם ערלה.

א. שדה עכו"ם

הדיון הוא על זיתי נכרים, ועל כן יש לבאר אם ערלה חלה בשדות נכרים. נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ב) שנכרי שנטע חייב בערלה. הרמב"ם (בפירוש המשנה, מהדורת קאפח) כתב:

רצונו לומר שנטע לישראל או שנטע הגוי לעצמו וקנה ממנו ישראל אחר כך הרי זה חייב בערלה.

מדברי הרמב"ם עולה שכל מקום שגוי נטע לעצמו, אפילו שיהודי קנה ממנו אח"כ, חייב בערלה, וכן פסק הרמב"ם (הל' מע"ש פ"י ה"ה). מכאן שיש דין ערלה גם אצל נכרי. הרמב"ם לא חילק בין ארץ ישראל לבין חו"ל, בכל מקרה ערלה של גוי אסורה. וכן פסק למעשה הטור,² וה'בית יוסף'³ הביא את כל הראשונים שסוברים כן. ה'בית יוסף' מזכיר שבפירוש המשנה (ערלה פ"א מ"ב) כתב הרמב"ם שאין ערלה בשל גוי, אולם כבר כתב המהר"י קאפח בתרגומו שהרמב"ם מחק את הדברים בכתב היד של פירוש המשנה, ושינה את הגרסה כפי שכתב בהלכותיו בספר 'היד' שאין ערלה בשל גוי. לפי זה הרמב"ם בפירוש המשנה תואם את מה שכתב בהלכה.⁴ בעל ה'מלבושי יום טוב'⁵ האריך להוכיח⁶

1. הזיתים הגיעו משני מקומות א. אל זארקא (כ-15 ק"מ מזרחית-צפונית לעמאן). ב. מאפרק (כ-51 ק"מ מזרחית-צפונית לעמאן). עיין במפת המקום בסוף המאמר.

2. טור, יו"ד סי' רצד אות ח.

3. בית יוסף, לטור שם, ד"ה ערלה.

4. עי' מהרי"ק וכס"מ לרמב"ם, הל' מע"ש פ"י ה"ה.

שארין חילוק בין שדה ישראל לנכרי לעניין ערלה בין בארץ ובין בחו"ל, ואפילו לדעות שבטלה קדושת הארץ לאחר חורבן הבית השני,⁷ מכל מקום לעניין ערלה אין להקל בשל נכרים.

ב. עבר הירדן

גידול הזיתים הוא בעבר הירדן, מזרחית לרבת עמון, ועל כן יש לבאר את מעמד עבר הירדן בפרט לעניין איסור ערלה. בארץ ישראל אנו פוסקים שאפילו ספק ערלה אסור, אבל בסוריא ספק ערלה מותר, כפי שכתבה המשנה (ערלה פ"ג מ"ט):
ספק ערלה בארץ ישראל אסור, ובסוריא מותר, ובחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט.

יסוד הדבר הוא שערלה בארץ ישראל היא מדאורייתא, ואילו בסוריא שהיא 'כיבוש יחיד', חיוב הערלה הוא רק הלכה למשה מסיני, ובחו"ל מעמדו של חיוב ערלה נמוך יותר. יש אם כן להתייחס לעבר הירדן ולסווג אותו לאחת משלוש הקטגוריות: ארץ ישראל; סוריא; חו"ל.

1. שמיטה

בהקשר לשמיטה כתב הרמב"ם (הל' שמיטו"י פ"ד הכ"ז-כ"ח):

עמון ומואב ומצרים ושנער אע"פ שהם חייבות במעשרות מדבריהם אין שביעית נוהגת בהן. עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם, וספיחי סוריא ועבר הירדן מותרין באכילה, לא יהיו ארצות אלו חמורין מארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים.

הראב"ד (לרמב"ם שם) משיג על דברי הרמב"ם, וזו לשונו:

עבר הירדן שביעית נוהגת בה. א"א עבר הירדן מה היה צריך להביאו מק"ו הרי לא החזיקו עולי בבל וכן סוריא.

הרמב"ם כתב בהלכה זו שני דינים: א) עמון ומואב פטורות מחובת שביעית, ואילו עבר הירדן – חיוב שמיטה בו הוא מדרבנן בלבד. ב) אין בעבר הירדן דין ספיחים כדין שטחי עולי מצרים.⁸ המהר"י קורקוס וה'כסף משנה' הסבירו שעמון ומואב הן כחו"ל, ואילו בעבר הירדן יש חיוב שביעית מדבריהם. לפי זה המשניות (שביעית פ"ט מ"ג) המחייבות ביעור בעבר הירדן, אין זו חובה של תורה אלא מדבריהם. המהר"י קורקוס הביא את דברי הר"ש⁹ שרק במקומות שסיחון כבש ממלכת עמון ומואב יש חיוב שביעית מדרבנן, אבל מקומות שסיחון לא כבש – לא נתקדשו כלל והם כחו"ל. המהר"י קורקוס הוסיף

5. מלבושי יו"ט, קונט' חובת הקרקע, סי' ו-ט.

6. עיי"ש באריכות שדן עם משכנות יעקב, סי' סד, שנטה להקל ולפסוק שאין ערלה בשל נכרי.

7. ספר התרומה, הובא בביאור הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק ו, כח.

8. רמב"ם, הל' שמיטו"י פ"ד הכ"ו.

9. ר"ש, ידים פ"ד מ"ג.

שברור שבעבר הירדן חיוב שביעית הוא רק מדרבנן, מכיוון שהתורה מיעטה 'כי תבואו אל הארץ – הארץ המיוחדת'. לדבריהם של מהר"י קורקוס ו'כסף משנה' נראה שקדושת עבר הירדן איננה כקדושת ארץ ישראל, ואפילו בתקופת בית ראשון לא היה שם חיוב שביעית מן התורה.

הדין השני הוא שאפילו בעבר הירדן שנוהגים בו שביעית מדבריהם אין שם איסור ספיחים, ודין זה נלמד מקל וחומר מעולי מצרים. על כך הקשה הראב"ד: מדוע הרמב"ם למד דין זה מקל וחומר, הרי זה פשוט שאין שם ספיחים מכיוון שלא החזיקו שם עולי בבל, וא"כ ברור ששביעית רק מדבריהם ולא חל שם איסור ספיחים.

נחלקו האחרונים בתשובת שאלה זו. ה'כסף משנה' כתב שיש מקומות שכבשו עולי בבל, כפי שמצאנו אצל ינאי, ועל כן כתב הרמב"ם שאפילו במקומות אלו אין חיוב ספיחים, וזה נלמד מקל וחומר מעולי מצרים. ולפי זה, לדעת הרמב"ם בעבר הירדן אין איסור שביעית אפילו אם נכבש על ידי עולי בבל, ואילו לראב"ד יש במקומות אלו קדושת שביעית, כי הם חלק מעולי בבל.

נשאלת השאלה מהו הקל וחומר במקומות אלו: הרי מה שהוא חלק מעולי מצרים לא נכבש על ידי עולי בבל, או שישראל הניחו מקומות אלו במיוחד ללא חיוב במצוות התלויות בארץ, אבל עבר הירדן הוא מקום שנכבש על ידי עולי בבל, ולכאורה צריכה להיות שם קדושת שביעית גמורה מדאורייתא? נראה ליישב שהקל וחומר הוא שכבר בימי יהושע והכניסה לארץ לא נהגה שביעית בעבר הירדן אלא מדרבנן. ומבחינה זו עבר הירדן 'קלה' מגבולות עולי מצרים, כי גבולות עולי מצרים נכבשו בתחילה על ידי יהושע והיו חייבים בתחילה בשביעית מן התורה. לאחר מכן בעת עליית עזרא, המקום לא נכבש ולא התחייבו בשביעית אלא מדרבנן, ולכן נפטרו מאיסור ספיחין. קל וחומר בעבר הירדן המזרחי שמעיקרה לא נהגה שם שביעית אלא מדרבנן, בוודאי לא חייבים במקום זה באיסור ספיחים. כשיטה זו כתבו גם ה'ברכי יוסף'¹⁰ ו'כלכלת שביעית'.¹¹ הגרא"ד רוזנטל¹² כתב שהתורה מיעטה דיני שביעית מעבר הירדן המזרחי, והאריך לחזק שיטה זו ב'כרם שלמה'¹³.

ה'חזון איש'¹⁴ הביא ראיות שעבר הירדן המזרחי הוא כארץ ישראל לכל דבר. ראיותו העיקריות הן מלשון הגמרא (ערכין לב ע"ב), שמשגלו בני גד ובני ראובן בטל היובל, ומכאן ששיבתם בעבר הירדן החילה חיוב שביעית ויובל מדין תורה ולא רק מדבריהם. כמו כן הוכיח מדיני ביעור שאוכלים בארץ ישראל בזיתים ותמרים עד שלא כלה לחיה בעבר הירדן, וכן הוכיח שבעבר הירדן נהג דין בתי ערי חומה, ומכאן אנו לומדים שחיוב שביעית בעבר הירדן הוא לכל דבר מדין תורה אם המקום נכבש על ידי כל ישראל. ואמנם עבר הירדן לא נכבש על ידי כל ישראל בכיבוש שני, ולכן החיוב מדרבנן (כפי

10. ברכי יוסף, או"ח סי' תפט.

11. כלכלת שביעית, עמ' תקסט.

12. כרם ציון, שביעית עמ' רסב-רסה.

13. הגר"מ עמאר שליט"א, כרם שלמה, ח"ב סי' יא.

14. חזו"א, שביעית סי' ג ס"ק כה.

שכתב הראב"ד). לפי הסבר זה אין דיון מיוחד על שביעית בעבר הירדן המזרחי, וקודם גלות בית ראשון היה שם חיוב שביעית מדאורייתא, אלא שבכיבוש השני, שלא היה כיבוש רבים בעליית בבל, חיובו הוא רק מדרבנן. לכן אסורים שם באיסורי עבודה, ולא התחייבו בקדושת שביעית וביעור. וכן כתב ב'שבת הארץ'¹⁵. אלא שקשה על הסבר זה מדוע הרמב"ם היה צריך לכתוב זאת כהלכה נפרדת, הרי מעמד עבר הירדן הוא ככל מקום בארץ ישראל שלא נכבש על ידי עולי בבל? לפי הסבר המהר"י קורקוס וה'כסף משנה' החידוש הוא שבעבר הירדן אפילו אם יש מקום שנכבש על ידי עולי בבל – חיובו הוא רק מדרבנן, בגלל שיש מיעוט בתורה לגבי עבר הירדן שאין דיני שביעית מדאורייתא. לאור זאת מובנים דברי הרמב"ם שייחד הלכה מיוחדת לעבר הירדן, אבל לפי הסבר ה'חזון איש' קשה מדוע הרמב"ם ייחד הלכה מיוחדת לדין זה.

בספר 'קהילות יעקב'¹⁶ הביא את שאלות ה'חזון איש' והסביר שאמנם בתקופת בית ראשון קדושת עבר הירדן הייתה מדאורייתא, וכפי שמוכח בגמרא (ערכין לב ע"ב) ששביעית ויובל תלויים בשיבתם של שניים וחצי השבטים. אך החיוב מן התורה לא נבע מכך שיש לעבר הירדן 'שם ארץ ישראל' כשאר חלקי הארץ, אלא מכוח כיבוש של משה רבנו שנחשב כיבוש רבים. אבל בכיבוש שני, בימי עזרא שהיו בני ישראל מעטים, לא נחשב להיות כיבוש ארץ ישראל. בנוסף בימי עזרא לא היה כיבוש ממשי שכן הם היו משועבדים לפרס. לכן בעבר הירדן מלכתחילה אכן חיוב שביעית היה מן התורה ובזמן הזה החיוב אינו אלא מדרבנן, כיוון שהכיבוש השני לא היה כיבוש רבים. לפי הסבר זה מובנים דברי הגמרא, שמשגלו בני גד ובני ראובן בטלו יובלות, משום שבתקופת בית ראשון אמנם היה חיוב מדאורייתא בעבר הירדן המזרחי. בבית שני חיוב בתי ערי חומה, היובל ושביעית נהגו רק מדרבנן.

2. ערלה

ב'מלבושי יום טוב' דן בשאלת חיוב ערלה, וכתב שחיוב ערלה חל מדין תורה בכל גבול עולי מצרים. אולם יש לדון לגבי עבר הירדן, שמא יש מיעוט של תורה שאין ערלה בעבר הירדן המזרחי. אכן ב'תורת כהנים' (קדושים פ"ג) נאמר: 'כי תבואו, יכול משבאו לעבר הירדן תלמוד לומר אל הארץ, הארץ המיוחדת'. אפשר להסביר שזמן חלות חיובי ערלה הוא משעה שבאו לארץ, אך חיוב זה חל גם בעבר הירדן המזרחי מעת ששבו ישראל לארץ. אך אפשר גם לומר שאין חיוב ערלה בעבר הירדן המזרחי כי זו אינה ה'ארץ המיוחדת', ולכן אין שם איסור ערלה מדאורייתא.

בברכי יוסף, שם, האריך לבאר שכל מקום שכתוב בתורה 'הארץ' היינו עבר הירדן המערבי, אבל עבר הירדן המזרחי מעמדו נמוך ממעלת ארץ ישראל, וחיוב ערלה שם הוא מדרבנן בלבד. בכיוון זה הלך גם ספר 'קהילות יעקב' (שם) והסביר שכל מקום שכתבו 'הארץ' היינו הארץ המיוחדת שהיא בעבר הירדן המערבי. במצוות אלו, שנאמר

15. שבת הארץ, פ"ד הכ"ח.

16. קהילות יעקב, שביעית סי' ה אות ה.

'הארץ' – החיוב בעבר הירדן המזרחי הוא רק מדרבנן. הוא מנה ארבע מצוות שבהן נאמרה המילה 'הארץ': עומר, ערלה, נגעי בתים ושביעית; ואילו בתרומות ומעשרות, לקט, שכחה, פאה, כלאיים, ביכורים וערי מקלט – לא נאמר הביטוי 'הארץ'. באלו האחרונות, החיוב בעבר הירדן הוא מן התורה. על פי זה הסביר את המהר"י קורקוס¹⁷ והר"ן¹⁸ שכתבו שבמקצת מצוות החיוב בעבר הירדן המזרחי הוא מדרבנן. בספר 'כרם ציון'¹⁹ כתב שחיוב ערלה תלוי בגבולות עולי מצרים הכתובים בפרשת מסעי, ובפרשת מסעי ברור שקו הגבול המזרחי הוא מכינרת לים המלח לאורך הירדן. לפי זה עבר הירדן המזרחי אינו כלול בגבולות מסעי, ולכן חיוב ערלה שם הוא מדרבנן. אמנם מדברי החזון איש' (שם), נראה שהחמיר וסבר שדין עבר הירדן כדין ארץ ישראל לכל דבר, ואף לדיני ערלה.²⁰

סיכום

נראה שיש ספק אם ערלה בעבר הירדן היא מדאורייתא או הלכה למשה מסיני כשאר חוץ לארץ. ואע"פ שלדינא יש להחמיר בעבר הירדן בכל המקומות שכבשו עולי בבל בכל המצוות התלויות בארץ כדין ארץ ישראל, בצירוף הספקות שיתבארו להלן, אפשר להוסיף גם את הדעה שחיוב ערלה שם הוא רק מדרבנן. יש לצרף גם את דעת המשנה למלך²¹ שערלה בזמן הזה היא גם בארץ ישראל מדרבנן בלבד למי שסובר שבטלה קדושת הארץ.²² ויש מקום גדול להסתפק בעבר הירדן אפילו במקומות שכבשו עולי בבל אם דינם כארץ ישראל או לא, ובוודאי יש מקום לצרף סברה זו לעוד ספקות. בנידון דידן, אספקת הזיתים היא משני אזורים: א) אל זארקא. ב) מאפרק. האזור של אל זארקא נמצא בסביבות עמאן (15 ק"מ צפון-מזרחית לרבת עמון). שטח זה בוודאי לא נכבש על ידי משה רבנו ולא נכלל בשטחים ש'סיחון טהרו בעמון ומואב', ולכן הוא נחשב כחול' שאין בו קדושת ארץ ישראל. הדיון הוא לגבי אזור מאפרק שהוא כנראה צפונית ליבוק, ועליו יש הספק ההלכתי לגבי עבר הירדן שכבש משה רבנו מידי סיחון ועוג.

ג. ספק ערלה בארץ ישראל

הדיון שלפנינו הוא לגבי זיתים הנמצאים כנראה בשטח שכבש משה רבנו ע"ה מידי סיחון ועוג – אם בזיתים המגיעים משם יש איסור ערלה. אבל כמות הערלה נמוכה מאוד (בוודאי פחות מ-5%), וכאן יש ספק אם באמת יש בשטחים אלו עצי זית ערלה. תחילה יש לברר מהו ספק ערלה האסור בארץ ישראל. נאמר בגמרא (קידושין לח ע"ב) שספק

17. מהרי"ק, הל' שמטו"י פ"ד הכ"ח.

18. ר"ן, נדרים כב ע"א, ד"ה ההיא שעתה.

19. כרם ציון, הלכות ערלה, פ"ב סעי' ב.

20. מובן שלעניין שביעית הבחין בין המקומות שנכבשו על ידי עולי בבל ובין אלו שלא נכבשו על ידם.

21. משנה למלך, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"א.

22. עי' תשובת הגרע"י בכרם ציון, נטע הלולים עמ' א; ילקוט יוסף ערלה פ"א אות ב.

ערלה בארץ ישראל אסור, ובחול – מותר. ברמב"ם מבואר שהספק הוא אם בכרם או במטע שנלקחו משם הפירות יש עצי ערלה. במקרה זה הדין הוא שבארץ ישראל – אסור; וכן כתב הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ב):
כרם שהוא ספק ערלה או ספק כלאים בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ואין צריך לומר בחוצה לארץ.
ומדברי הר"ש למדנו שאפילו אם בעל המטע או הכרם הוא גוי – הפירות אסורים. וזו לשון הר"ש (ערלה פ"ג מ"ט):
ספק ערלה – כגון נכרי שיש לו נטיעה של ערלה בגינתו ובידו פירות ולא ידיע אם משל ערלה או משל זקינה.
ברור א"כ שהמשנה בערלה עוסקת בגוי שיש לו ספק ערלה בא"י, והדבר אסור.

1. ספק ערלה שמקורו לא ידוע

בנידון דידן אין מדובר שלוקחים פירות ממטע מסוים ומסופקים על טיבו של המטע. מדובר שהובאו פירות מירדן ולא ידעו בכלל אם יש עצי ערלה במטעים שממש נלקחו הפירות. וכך כתב המאירי (קידושין לח ע"ב):

...ר"ל שספק ערלה וספק כלאים בארץ אסור בסוריא מותר בחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט ביד מן הערלה או מן הכלאים. כיצד? ...ואף על פי שרוב וקרוב הלך אחר הרוב! קרוב המצוי עד שהוא קרוב לודאי שאני. בסוריא מותר ובחוצה לארץ אפילו ראה הענבים או הירק יוצאים מאותם הכרמים האסורים לוקח מהם הואיל ולא ראהו בוצר להדיא...

המאירי מסביר שהסיבה לאסור ספק ערלה בארץ למרות שהרוב הוא היתר, מכיוון שהפירות נמצאים קרוב לפרדס שיש בו ספק ערלה, ומכיוון שיש כאן קרוב מצוי על כן הרי זה מוגדר כספק, ובא"י ספקו אסור למרות שיש רוב היתר. בסוריא ספק מותר, ולכן אפילו קרוב מצוי לא נאסר. מכאן אנו לומדים שאם אין אנו יודעים שבפרדס יש ערלה או שאין אנו מכירים כלל את הפרדס, א"כ אין כאן גדר של קרוב המצוי, וא"כ חוזר הדין שאנו צריכים ללכת לפי הרוב שהוא של היתר. הרדב"ז (חלק א' ס' תקפ) הביא את סברת המאירי כמסקנה להלכה; וזו לשונו:

רוב וקרוב הלך אחר הרוב ומשום הכי איצטריכינן לאוקומי בענבים נמכרים חוצה לו, אבל אם נמכרים ברחוק מקום, אפילו היכא דאיתחזק איסורא כגון דידיעין בודאי שיש כרם של ערלה בהאי בקעה לא חיישינן לה אע"ג דקריבא טפי דרוב וקרוב הלך אחר הרוב.

המב"ט (ח"ג סי' קכז) מוסיף שכאשר הפרדס שממנו מגיעים הפירות אינו ידוע – אין לאסור, והסיבה היא כאמור שבמקרה זה הרוב הוא הקובע, כיוון ש'כל דפריש מרובא פריש'; וזו לשונו:

משמע דבא"י דקתני אסור משו' ספק כלאי' דוקא ספק כי האי דקרוב לודאי שנמכר הירק חוצה לו שנראה שאותו הירק היא מאותה הכרם דמדקאמר חוצה לו ולא קתני חוצה משמע שנמכר אצל הכרם, ומכל מקום אפשר שהירק היא מכרם

ה. זני הזיתים

הרדב"ז (ח"א סי' תקפ) הביא הקדמה לדיני אכילת פירות ספק ערלה, וזו לשונו: דלמיעוטא דמיעוטא לא חיישינן למדנו מהקדמה זו שאם אין שם כרם ידוע שכלו ערלה לא חיישינן למיעוטא דנטיעות שעושים פירות לב' שנים ושתי שבתות כמיעוטא דמיעוטא הוו.

אפילו אם נחוש כאשר יש אפשרות לברר את מקור הפירות והירקות שמא יש להחשיב את השדה של הגוי כקבוע,²⁴ יש להוסיף שזן הזיתים המכונה 'סורי', אינו מניב כמעט עד חמש שנים. אמנם הוא מניב מעט אבל היבול אינו מסחרי ועל כן הרי זה מיעוט שבמיעוט ואין לחוש לכך כלל. גם בזן 'נאבלי' (שהוא הזן שעליו הייתה השאלה) יש מעט יכול בשנה השלישית, אך גם יכול זה אינו מאד חשוב, ולכן קשה להחשיבו כ'קבוע' אפילו אם היה שדה ישראל.

סיכום

א. ערלה בעבר הירדן המזרחי במקומות שנכבשו עולי בבל, יש שהחמירו בה כארץ ישראל לכל דיני ערלה, אבל היו שהקלו להחשיבה כסוריא אפילו במקומות שנכבשו עולי בבל, וברור שלשיטה זו אפשר להקל בספק ערלה בעבר הירדן המזרחי.

ב. ספק ערלה בארץ ישראל – אסור כאשר הפירות הם סמוכים לשדה הידוע שיש בו ערלה, אבל אם אין ידוע על שדה מדויק שיש בו ערלה, אין ספק ערלה אסור אפילו בארץ ישראל, וקל וחומר בעבר הירדן, וקל וחומר במקומות שלא ידוע שנכבשו על ידי עולי בבל, ואפילו במקומות שנכבשו על ידי עולי בבל יש מקום להקל בעבר הירדן.

ג. כאשר כרם הזיתים שייך לנכרים והם מביאים את הזיתים למקום אחר, נחשב כ'כל דפריש', ולכולי עלמא דינם שהולכים לפי הרוב ואין בזיתים דין ש'כל קבוע כמחצה על מחצה'. לעומת זאת, בשווקי ארץ ישראל שהספק נולד ברשות ישראל, יש פוסקים שסוברים שהספק נולד בפרדס ודין הפירות כדין 'קבוע'.

ד. עדיף לקנות זנים ששכיחות הערלה בהם היא מזערית כמו זן 'סורי'. אבל אפשר שגם בזן 'נאבלי' שיש לו הנבה בשנה השלישית אבל הנבה זו אינה חשובה ואינה מסחרית, הרי זה מיעוט שבמיעוט, וגם בכך יש להקל.

ה. עדיף לקנות זיתים מאזור עמאן (אל זארקא – כ-15 ק"מ צפונית-מזרחית לרבת עמון) ששם לא כבשו בני ישראל כלל, ואין כל חשש ערלה באזור זה.

24. כך סבר הגר"מ אליהו זצ"ל. להסברת שיטתו, עי' במאמר הרב יואל פרידמן 'תשובה למשיגים', התורה והארץ ג, עמ' 429–431.

